

De econoom J.M. den Uyl

Inleiding

Op 24 december jl. overleed J.M. den Uyl. Over de politicus Den Uyl is in de afgelopen weken al veel geschreven en zal ongetwijfeld nog veel volgen. Ik wil me hier meer richten op de econoom Den Uyl, hoewel die scheiding moeilijk te maken is¹. Gezien de enorme hoeveelheid van Den Uyls werk is deze bijdrage slechts een bescheiden poging om een eerste overzicht te geven van het werk van de econoom Den Uyl.

Een selectie uit Den Uyls werk is samengebracht in een tweetal bundels. In 1978 verschijnt *Inzicht en uitzicht*, dat opstellen bevat uit de jaren 1947 tot en met 1978². In 1986 verschijnt *De toekomst onder ogen*, waarin werk van Den Uyl uit de jaren 1979 tot en met 1985 is opgenomen³.

In dit artikel wordt gepoogd een (min of meer chronologisch) overzicht te geven van Den Uyls economische beschouwingen. Daarin ligt aanvankelijk het accent op de verworvenheden van de welvaartsstaat, maar vanaf 1960 legt Den Uyl meer de nadruk op de nog bestaande tekorten in de welvaartsstaat. Vanaf 1968 wijst Den Uyl op de grenzen aan de groei, terwijl hij na de oliecrisis van 1973/1974 de aandacht verlegt naar uitwegen uit de crisis.

Verworvenheden van de welvaartsstaat

Op het tweede congres van de PvdA – in april 1949 – wordt opdracht gegeven om een plan samen te stellen "dat de economische en sociale politiek van de partij op langere termijn uiteenzet". Daarbij zou aangegeven moeten worden welke onderdelen van het economisch leven voor socialisatie in aanmerking komen. In juni 1949 breidt het partijbestuur de opdracht uit, in die zin dat ook moet worden gezien wat de gevolgen van de verwezenlijking van de sociaal-economische doelstellingen zijn voor het maatschappelijke en culturele leven. Voorzitter van de speciaal ingestelde plancommissie is H. Vos, die samen met Tinbergen de grote man was achter het *Plan van de Arbeid* van 1935⁴. Secretaris van de genoemde commissie is J.M. den Uyl. Resultaat van hun werk is *De weg naar vrijheid*,

dat in 1951 verschijnt⁵. Den Uyl noemt dit de publikatie waarin hij – in teamverband – het meeste van zijn schrijflust heeft geïnvesteerd⁶. Zoals Van Lier constateert, waren de invloeden van Keynes, Beveridge en de 'New Deal' van Roosevelt op *De weg naar vrijheid* groot⁷. De doelstellingen van *De weg naar vrijheid* zijn:

- bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil en redelijke verdeling van het inkomen;
- geen machtsuitoefening zonder verantwoordingsplicht en geen grotere machtsconcentratie dan voor de vervulling van de gestelde taken onmisbaar is;
- gelijke kansen voor een ieder tot ontplooiing van de persoonlijkheid in de gemeenschap;
- opbouw van een in de gemeenschap gewortelde cultuur;
- opbouw van een geordende internationale gemeenschap.

Deze doelstellingen zijn – in iets andere bewoordingen – steeds weer terug te vinden in Den Uyls latere werk. In een artikel uit 1959 stelt Den Uyl dat de fundering van de welvaartsstaat heeft plaatsgevonden tussen 1940 en 1955. Dat is de periode geweest van belangrijke vergroting van de overheidsinvloed op het economisch leven, schepping van een bewuste werkgelegenheidspolitiek en uitbreiding op grote schaal van sociale voorzieningen. Het socialistische program uit de interbellaire periode werd voor een belangrijk deel ten uitvoer gebracht, ook door regeringen waarvan de socialisten geen deel uitmaakten. Echter, "in het midden van de vijftiger jaren toont het socialisme overal onrust rondom de vraag: is de welvaartsstaat tussenhalle of eindstation?". Ondanks de verworvenheden van de welvaartsstaat is er nog grote ongelijkheid in inkomens- en vermogensverdeling, in ontwikkelingskansen en macht. "Anders gezegd, het is juist dat het socialisme tot dusver er niet in is geslaagd een aantal fundamentele gebreken van onze maatschappij te verhelpen"⁸. En Den Uyl besluit het artikel met de opmerking dat de volbrenging van socialistische taken niet minder groots wordt, wanneer ze geschiedt vanuit de overtuiging dat de te verdedigen verworvenheden niet minder waard zijn dan de na te streven hervormingen⁹.

Tekorten van de welvaartsstaat

In 1960 stelt Den Uyl dat belangrijke elementen van het kapitalistische stelsel zijn verdwenen, maar dat andere kenmerken van het kapitalisme zijn gebleven¹⁰. Als doelstellingen die socialisten nastreven noemt Den Uyl "een zodanig beheer van de produktiemiddelen dat dit beheer in de eerste plaats gericht is op de behartiging van gemeenschapsbelangen"¹¹. Voorts wijst Den Uyl wederom op de in de maatschappij nog steeds bestaande ongelijkheden. Doel is een bestel, "waarin grotere welvaart gepaard zal gaan met grotere gelijkheid"¹².

In een artikel uit 1961 ter gelegenheid van het dan (ruim) 25 jaar tevoren verschijnen van het *Plan van de Arbeid* erkent Den Uyl een zekere verwarring in het socialistische denken in de jaren vijftig. "De tijd van 'bezinning' en 'oriëntatie' heeft al rijkelijk lang geduurd. Wil het socialisme mee blijven spreken, dan is rechte trekken van de lijnen urgent ... Uitgangspunt van de positiebepaling van socialistische partijen in de zestiger jaren zijn de fundamentele tekorten van de welvaartsstaat". Den Uyl stelt dat de publieke, voor allen toegankelijke voorzieningen sterk ten achter blijven bij de groei van de particuliere welvaart. Hij refereert hierbij aan Galbraith, die de naoorlogse samenleving gekenmerkt ziet door 'private opulence amidst public squalor' of met andere woorden 'poverty amidst plenty'. Het socialisme stelt, aldus Den Uyl, "de eis

1. Zie in dit kader: John Jansen van Galen en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl. Politiek als hartstocht. Een portret in twintig interviews*, Weesp, 1985, alsmede de bespreking van dat boek: W. Schreuders, *Politicus en econoom*, *ESB*, 4 juni 1986, blz. 559-560.

2. J.M. den Uyl, *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek*, Amsterdam, 1978. Naar deze bundel zal in het navolgende worden verwezen als *Inzicht*.

3. J.M. den Uyl, *De toekomst onder ogen. Beschouwingen over socialisme, economie en economische politiek*, Amsterdam, 1986. Naar deze bundel zal in het navolgende worden verwezen als *Toekomst*.

4. Zie voor een bespreking van dit plan: W. Schreuders, *Vijftig jaar Plan van de Arbeid*, *ESB*, 23 oktober 1985, blz. 1060-1062.

5. *De weg naar vrijheid. Een socialistisch perspectief*, Rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid, Amsterdam, 1951.

6. J.M. den Uyl, *Verantwoording*, in: *Inzicht*, blz. 5.

7. Th.J.A.M. van Lier, *De weg naar vrijheid*, in: A. Peper e.a., *Wetenschappelijk socialisme*, Amsterdam, 1982, blz. 49.

8. Marxisme anno 1959, in: *Inzicht*, blz. 90-91.

9. *Idem*, blz. 99.

10. De economie in het nieuwe beginsel-program van de PvdA, in: *Inzicht*, blz. 101.

11. *Idem*, blz. 103.

12. *Idem*, blz. 105/106.

van voortgaande structuurhervorming. Tegenover de machtsusurpatie van het particuliere bedrijfsleven vraagt het om hervorming van de structuur van de onderneming, om nationaal en internationaal te geraken tot een onderordening van het ondernemingsbelang aan het algemeen belang¹³.

In januari 1963 verschijnt het eerste rapport van een door de Wiardi Beckman Stichting (het wetenschappelijk bureau van de PvdA) uitgegeven serie onder de titel *Om de kwaliteit van het bestaan*. In dat eerste rapport – met als ondertitel "De besteding van de groei van het nationaal inkomen" – wordt helaas niet vermeld wie de auteur ervan is (of wellicht meerdere auteurs). De Galan – ook in 1987 overleden – stelt dat velen aan dat rapport hebben gewerkt, maar dat het in feite ontsproten is aan het brein van Den Uyl, die dan juist vertrekt als directeur van de Wiardi Beckman Stichting¹⁴. In dit rapport worden wetenschappelijke denkbeelden verwerkt van Galbraith over de 'affluent society' en van Tinbergen over de (inter-) nationale welvaartsverdeling. In het eerste hoofdstuk, getiteld "De kwaliteit van het bestaan", lezen we (opnieuw) dat tal van programmapunten van het vooroorlogse socialisme in de naoorlogse jaren – in de welvaartsstaat – in grote lijnen zijn verwezenlijkt. Maar: "Juist bij een projectie op de internationale verhoudingen blijkt, dat socialistische beginselen en uitgangspunten alermint zijn gerealiseerd". De waarde van de verworvenheden van de welvaartsstaat wordt in de eerste plaats bepaald door "de mate waarin deze verworvenheden dienstbaar kunnen worden gemaakt aan rechtvaardiger verhoudingen in de wereld". Maar ook op nationaal niveau is nog het nodige te doen, met name ten aanzien van de inkomensverschillen. Gewaarschuwd wordt dat de opheffing van overgebleven maatschappelijke kwalen niet alleen een zaak van voortgezette economische groei is. De vraag is "of een ongekwalificeerde welvaartsgroei, of scherper aangeduid, een groei van het reële inkomen per hoofd van de bevolking, die niet nader wordt gericht en afgestemd dan in de bestaande maatschappelijke orde het geval is, tot groter welzijn en rechtvaardiger verhoudingen leidt"¹⁵. Eigenlijk heeft Den Uyl het hier al over selectieve groei. Den Uyl concludeert dat de welvaartsstaat, waarbinnen de overheid streeft naar volledige werkgelegenheid en de bestaande verdeling van het inkomen zich handhaaft geen eindstation kan zijn. Gesteld wordt dat de voor onze tijd zo typerende welvaartsgroei de tendens heeft de gebreken van onze samenleving te versluieren. En: "Socialistische politiek in de fase van economische ontwikkeling, die de industriële landen nu

zijn binnengetroden, manifesteert zich in een bewuste keuze van de besteding van de toeneming van de welvaart"¹⁶. Den Uyl stelt verder dat de kloof tussen rijke en arme landen niet oplosbaar is "zonder fundamentele aanpassingen in de produktiestructuur van de rijke landen en het doelbewuste planmatige besteden van de nationale inkomens van deze landen. Een dergelijke planmatige leiding van de economische groei is evenzeer noodzakelijk met het oog op de gebleven risico's van conjuncturele inzinkingen". Nodig is een coördinatie van nationale bestedingsplannen, hetgeen tot de voornaamste taken van de Europese Commissie behoort¹⁷.

Ten slotte wordt een planmatige besteding van de toeneming van het nationale inkomen bepleit, gericht op:

- voortgezette economische groei onder handhaving van volledige werkgelegenheid;
- grotere gelijkheid in de verdeling van het beschikbare particuliere inkomen;
- evenwichtige verdeling van de bestedingen over gezinnen en gemeenschapsorganen;
- overdracht van een zodanig deel van de toeneming van het nationale inkomen aan onderontwikkelde gebieden, dat een grotere gelijkheid in levenspeil tot stand komt.

Grenzen aan de groei

Begin 1968 wijst Den Uyl op de kosten van economische groei en de grenzen aan de groei. "Er is onder economen min of meer overeenstemming dat de produktie zou moeten worden belast met de maatschappelijke kosten, die ze veroorzaakt, opdat de prijzen een zuiwere afspiegeling zullen vormen van het maatschappelijk nut en de maatschappelijke kosten. Dat is trouwens ook te vinden in de *Nota inzake groei en structuur van onze economie*"¹⁸. Deze nota – met als verantwoordelijk minister van Economische Zaken Den Uyl – werd in oktober 1966 aan de Tweede Kamer aangeboden, op een moment dat het kabinet-Cals demissionair was.

Den Uyl trekt dan (in 1968) als voorlopige conclusie dat consequente toepassing van sociale-kostencalculatie zal leiden tot verhoging van de kostprijs van bedrijven met belangrijke externe nadelen en alle gevolgen van dien. "Of we dat willen is een politieke keuze. Een kwestie van afweging van het tempo van materiële vooruitgang tegen herstel en behoud van de leefbaarheid"¹⁹. Hij is zich ervan bewust dat veranderingen in de allocatie – die het gevolg zijn van een consequente toepassing van sociale-kostencalculatie in de Nederlandse economie – "slechts met

omzichtigheid kunnen worden aangebracht, wil de doelstelling van volledige werkgelegenheid niet in het gedrang komen. Ons land maakt deel uit van de westerse economie en staat daarin aan alle weer en wind bloot". Den Uyl meent dat we groei nodig hebben om de gevolgen van de groei op te vangen. Wel voegt hij eraan toe dat de kosten van de groei volledig betaald moeten worden door de veroorzakers van de kosten²⁰. In 1970 stelt Den Uyl dat welbewust moet worden gebroken met het ongerichte welvaartsstreven, dat het socialisme zich door het kapitalisme heeft laten opdringen²¹.

In oktober 1974 spreekt de toenmalige premier Den Uyl op een openbare ledenvergadering van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond te Nijmegen over "Socialisme en ondernemingsgewijze produktie". De ontwikkeling sinds de eerste wereldoorlog samenvattend, stelt Den Uyl "dat de produktie uiteindelijk niet bepaald behoort te worden door vraag en aanbod, zoals ze op de markt tot gelding komen, maar door als tegenstelling geziene, democratisch geschetste gemeenschapsbepalingen"²². Het telkens weer in discussie komen van de vraagstukken ten aanzien van de economische orde heeft niets van doen met "ondernemertje pesten", maar heeft "alles van doen met veranderingen die zich hebben voltrokken in de technologische en economische grondverhoudingen in onze samenleving en in de wereld". In dit verband wordt gewezen op concentratievorming en technologische ontwikkeling. Er is kritiek ten aanzien van het stelsel van de vrije ondernemingsgewijze produktie als gevolg van het opgekomen besef van de nieuwe schaarste²³. Den Uyl erkent "dat er ongetwijfeld een soms latente, soms acute spanning aanwezig is tussen een selectief groeibeleid en het tot stand brengen en onderhouden van volledige werkgelegenheid. Den Uyl wijst op de vanzelfsprekendheid van de toepassing van arbeidsbesparende technieken. Onder verwijzing naar noodzakelijke interna-

13. Vijftientwintig jaar na het Plan van de Arbeid, in: *Inzicht*, blz. 112-114.

14. C. de Galan, *Om de kwaliteit van het bestaan*, in: A. Peper e.a., *Wetenschappelijk socialisme*, Amsterdam, 1982, blz. 64.

15. De kwaliteit van het bestaan, in: *Inzicht*, blz. 116-119.

16. Idem, blz. 123.

17. Idem, blz. 125/126.

18. De kosten van economische groei en het Nederlandse groeibeleid, in: *Inzicht*, blz. 137/138.

19. Idem, blz. 141.

20. Idem, blz. 143.

21. Socialisme en nieuwe maatschappijkritiek, in: *Inzicht*, blz. 171.

22. Socialisme en ondernemingsgewijze produktie, in: *Inzicht*, blz. 182.

23. Idem, blz. 183-185.

tionale afspraken stelt Den Uyl dat in het kader van de werkgelegenheidsontwikkeling op lange termijn een rem dient te worden gezet op het tempo waarin technische vernieuwingen worden toegepast²⁴. Later komt Den Uyl hier nog op terug en zegt dat men in diverse aanvallen op zijn betoog onvoldoende aandacht heeft besteed aan hetgeen hij heeft gesteld over de internationale samenhang²⁵. Nog weer enige tijd later (in 1979) stelt Den Uyl dat in het kader van selectieve economische groei technologische ontwikkelingen in hun toepassing internationale toetsing en sturing vragen²⁶.

De weg uit de crisis

Vlak voor de kamerverkiezingen van mei 1977 houdt Den Uyl een college op de TH Eindhoven onder de titel "Die tijd komt nooit meer terug"²⁷. Hij meent dat de omslag in de economie van 1973/1974 moet worden aangemerkt als het einde van een tijdperk. In het begin van de jaren zeventig stortte het stelsel van vaste wisselkoersen van Bretton Woods in. De monetaire instabiliteit werd gevolgd door een scherpe stijging van de grondstoffenprijzen en in 1973/1974 met name een stijging van de olieprijs. Als de wereldhandel daalt, is de crisis een depressie geworden²⁸. Den Uyl stelt later dat de trendbreuk in de economische groei, die zich manifesteerde in de economische wereldcrisis, een ver boven de economie uitgaande betekenis heeft voor de westerse samenlevingen²⁹.

Den Uyl stelt dat vrij algemeen rekening wordt gehouden met hardnekkigheid van de werkloosheid en vertraging van de groei. Hij taxeert de verschillende opgetreden ontwikkelingen in de voorgaande jaren als ten dele conjunctureel bepaald en ten dele van blijvende aard. In zijn visie spelen ook verzaagingsverschijnselen en het doordringende besef van fundamentele schaarste aan grondstoffen en energie een rol, alsmede het geringe tempo van de bevolkingsgroei. Den Uyl spreekt over een eindpunt van de in de tweede helft van de 18e eeuw ingezette industriële revolutie³⁰. Later herhaalt Den Uyl deze oorzaken en voegt daar nog aan toe de technologische ontwikkeling en daarmee samenhangende werkgelegenheidsverschuivingen³¹. Hij stelt dat het verlangen naar volledige werkgelegenheid zal moeten worden bevredigd op basis van een geringere groei dan waarmee het tot dusver gelukte om volledige werkgelegenheid te realiseren³².

In januari 1978 zegt Den Uyl in Davos dat de markteconomie de groei van het welvaartspeel weliswaar heeft bevorderd, maar daarbij op een aantal

punten heeft gefaald. Hierbij doelt Den Uyl dan op de (inter-)nationale inkomensverdeling, de uitputting van grondstoffen en energie en het gebrek aan open en vrije handel. En vervolgens zegt hij: "De overwegingen die leiden tot de behoefte aan meer ordening op internationaal niveau zijn evenzeer van gelding in een nationale economie. Het verzekeren van werkgelegenheid bij geringe groei vraagt het nauwkeurig sturen van investeringen. Waar de traditionele vraag wegvalt, zal de overheid zelf vraag moeten creëren. De technische ontwikkeling vergt al evenzeer een kritische toetsing"³³.

In "De toekomst onder ogen zien" (1978) wijst Den Uyl op het dan tienjarig bestaan van de Club van Rome en stelt dat "het verband tussen een groeiende produktie van goederen en werkgelegenheid veel minder aanwezig (is) dan voorheen, nu onder invloed van een – waarschijnlijk structurele – daling van rendementen nieuwe investeringen zozeer op arbeidsvervangings zijn gericht. Technologische vernieuwing zal nodig blijven vanwege internationale concurrentie, maar ook ter vervanging van vuil, onaangenaam werk, en ook omdat niet kan worden ontkend dat technologische ontwikkeling grondstoffenbesparend kan uitpakken ... Dat betekent dus wel groei van arbeidsproduktiviteit, maar dan begeleid met verkorting van arbeidstijd resp. delen van werk"³⁴.

Bij een andere gelegenheid gaat Den Uyl in op de vooruitzichten voor economische groei in de jaren tachtig. Het lijkt hem niet onaannemelijk, dat een voortzetting van de groei niet zal behoeven te stuiten op fysieke grenzen, maar steeds scherper tekenen zich de sociale en politieke grenzen van voortgezette economische groei af. Hij concludeert dat – in verband met de relatie tot de ontwikkelingslanden en met de bescherming van het milieu – het Westen moet streven naar selectieve groei, dat wil zeggen dat bewust moet worden gekozen wat moet groeien en wat niet³⁵. Den Uyl bepleit een maatschappelijke kosten/batenanalyse en grijpt hiermee terug op zijn gedachten hieromtrent uit 1968. "De verdergaande sturing van kapitaalstromen en investeringen is ook nodig om het proces van voortgaande uitstoot van arbeid door technische vooruitgang te begeleiden en te beïnvloeden"³⁶.

Den Uyl, Kok, Pronk en Tinbergen komen eind 1980 met een *Wereldwerkgelegenheidsplan*, omdat volgens hen in allerlei benaderingen van de internationale economische politiek de werkgelegenheid veronachtzaamd wordt. Ze stellen "dat iedere grootschalige poging de werkgelegenheid op te voeren, dient samen te hangen met een poging te streven naar een optimale internatio-

nale arbeidsdeling over de gehele wereld". Ze bepleiten een op de toekomstige ontwikkelingen anticiperende herstructurering van de industrieën van de industrielanden en een grootschalige internationale inkomensverdracht naar ontwikkelingslanden³⁷. In een speciaal nummer van *ESB* ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van Tinbergen in april 1983 sluit Den Uyl hier weer bij aan en hij bepleit – in navolging van Tinbergen – de noodzaak van een internationaal gecoördineerd werkgelegenheidsbeleid³⁸. Den Uyl stelt: "De weg uit de crisis zal een lange weg zijn, ook bij herstel van economische groei". Ook bij een gecoördineerd internationaal stimuleringsbeleid zal uitbreiding van werkgelegenheid slechts moeizaam tot stand komen. Arbeidsduurverkortings en herverdeling van werk zijn dan ook even belangrijk als herstel van de economische groei³⁹.

Op dit laatste komt Den Uyl herhaaldelijk terug: "Het is dus niet primair korter werken, maar herbezetting, dan wel behoud van arbeidsplaatsen, waar het op aankomt"⁴⁰. Er ontwikkelen zich produktiviteitsstijgingen, die ver uitgaan

24. Idem, blz. 191-192.

25. Die tijd komt nooit meer terug, in: *Inzicht*, blz. 209.

26. De sociale, politieke en economische ontwikkeling in de jaren '80, in: *Toekomst*, blz. 81.

27. Den Uyl verklaart later dat hij in 1973 met de stelling "die tijd komt nooit meer terug" doelde op de tijd van goedkope energie, maar ook op de periode waarin snelle economische groei tot een automatisme leek te zijn geworden. Zie: Wat nooit meer terugkwam; het CPB en de lange golf, in: *Toekomst*, blz. 91.

28. Die tijd komt nooit meer terug, in: *Inzicht*, blz. 205.

29. De urgentie van een nieuw beleid, *Socialisme en Democratie*, september 1980, blz. 385.

30. Die tijd komt nooit meer terug, in: *Inzicht*, blz. 206-207.

31. De toekomst van de markteconomie in Europa, in: *Inzicht*, blz. 217.

32. Die tijd komt nooit meer terug, in: *Inzicht*, blz. 208.

33. De toekomst van de markteconomie in Europa, in: *Inzicht*, blz. 216-220.

34. De toekomst onder ogen zien, in: *Inzicht*, blz. 234.

35. De sociale, politieke en economische ontwikkeling in de jaren '80, in: *Toekomst*, blz. 79-80.

36. Amsterdamse School en economische politiek, *Socialisme en Democratie*, januari 1980, blz. 10.

37. W. Kok, J. Pronk, J. Tinbergen, J.M. den Uyl, *Werkgelegenheid voor de wereld*, *Socialisme en Democratie*, december 1980, blz. 583-584; zie ook van dezelfde auteurs, *A new world employment plan*, oktober 1980.

38. De noodzaak van een internationaal gecoördineerd werkgelegenheidsbeleid, in: *Toekomst*, blz. 114.

39. Idem, blz. 121.

40. Sociale gevolgen van arbeidstijdverkortings, in: *Toekomst*, blz. 132.

boven afzetvergrotingen en dientengevolge ontstaan nieuwe overcapaciteiten en een niet-gecompenseerde uitstoot van arbeid. Den Uyl stelt "dat realisatie van volledige werkgelegenheid niet mogelijk is zonder een lang volgehouden, planmatige herverdeling van arbeid"⁴¹. Het is volgens Den Uyl onaanvaardbaar dat in een wereld, waarin nog zoveel menselijke behoeften van de hoogste prioriteit onvervuld blijven, een deel van ons produktieve vermogen ongebruikt blijft. Sleutellanden voeren een restrictief beleid, terwijl het een groot deel van de wereldbevolking aan het meest nodige ontbreekt⁴². Hierbij sluit aan hetgeen Den Uyl opmerkt over de wereldeconomie en Europa in het bijzonder, namelijk dat het zonder vraagstimulering nooit de groei zal krijgen die het nodig heeft om meer werkgelegenheid tot stand te brengen⁴³. Als belangrijkste verandering in de westerse samenlevingen is in de afgelopen decennia zonder twijfel het wegvallen van de hoge groei aan te merken⁴⁴. In april 1985 waarschuwt Den Uyl "dat het vertrouwen op 'de markt' en de eenzijdige aandacht voor de aanbodkant van het economisch handelen ... een onvoldoende draagvlak oplevert voor duurzame groei en herstel van volledige werkgelegenheid"⁴⁵. En vervolgens: "Gerekend moet worden met een langdurige periode van beperkte groei van de wereldeconomie. De versnelling in de technologische ontwikkeling zal alleen dan niet tot blijvende uitstoot van arbeid leiden, indien ze gepaard gaat met blijvende afzetvergroting in ontwikkelingslanden"⁴⁶.

Ten slotte

In "Negentig jaar sociaal-democratie" (1984) zegt Den Uyl: "De jaren '50 en '60 zijn de periode van de opbouw van de verzorgingsmaatschappij ... In de jaren '70 ligt de nadruk op een meer rechtvaardige verdeling van inkomen, kennis en macht. Het gaat om de verbetering van de kwaliteit van het bestaan met integratie van de zorg voor het milieu en het afstand nemen van maximale economische groei. Er zit naar mijn smaak een redelijke consistentie in deze verschuivende doelstellingen"⁴⁷. Dat geldt naar mijn mening eveneens voor de gedachten van Den Uyl, zoals die in dit artikel zijn weergegeven.

Den Uyl erkent dat de sociaal-democratie te vaak een te zware wissel heeft getrokken op de overheid, maar hij constateert dat "op de golf van terugval op de magie van de markt, de gedachte van maakbaarheid van de samenleving geheel dreigt te worden weggespoeld"⁴⁸. Dat komt ook terug in wat

Den Uyl op 5 november jl. aan zijn partijgenoten schrijft: "De PvdA heeft in de jaren zeventig gestaan voor een solidaire samenleving, waarin de staat garant zou staan voor solidariteit. Dat is er niet helemaal uitgekomen. Te veel van de rekeningen zijn onbetaald gebleven. Maar er is geen enkele reden om nu met enige afkeer te kijken naar de garantstelling. Daar moet de PvdA trots op zijn en blijven"⁴⁹.

De economische beschouwingen van Den Uyl in de afgelopen veertig jaar overziende, kan worden geconcludeerd dat deze worden gekenmerkt door het streven naar een rechtvaardiger verdeling van inkomen, kennis en macht – de trefwoorden waarmee het beleid van het kabinet-Den Uyl werd getypeerd⁵⁰ – waaraan later een rechtvaardiger verdeling van werk werd toegevoegd. Waar het Den Uyl om ging is misschien het best uitgedrukt in het motto van het PvdA-verkiezingsprogramma van 1977: "Voorwaarts! En niet vergeten de solidariteit!".

Wicher Schreuders

De auteur is werkzaam aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij bedankt Dik Schreuders

41. Wat nooit meer terugkwam; het CPB en de lange golf, in: *Toekomst*, blz. 90.

42. Negentig jaar sociaal-democratie, in: *Toekomst*, blz. 29.

43. Vier jaar Reaganomics, in: *Toekomst*, blz. 102.

44. Een toekomstverkenning, in: *Toekomst*, blz. 38.

45. De nieuwe orthodoxie en het gezond verstand, in: *Toekomst*, blz. 140.

46. Idem, blz. 143.

47. Negentig jaar sociaal-democratie, in: *Toekomst*, blz. 17.

48. Idem, blz. 19 en 21.

49. *de Volkskrant*, 19 november 1987.

50. Na de tweedeling, in: *Toekomst*, blz. 176.

Onderzoek

P.G.M. Hesseling: Learning for internationalisation. Report 8710/O, Centre for research in business economics, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1987.

F.J. Gosselink: Organisatiekunde in historisch perspectief IV. Case study: loonpolitiek en organisatiekunde rond de jaren vijftig. Rapport 8706/O, Centrum voor Bedrijfseconomisch Onderzoek, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1987.

M. Goedhart, H. Schaffers en J. Spronk: An interactive multi-factor procedure for two-level financial planning with conflicting goals.

Onderzoek

Report 8708/F, Centrum voor Bedrijfseconomisch Onderzoek, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1987.

L.G. van der Tas : Accountantsberoep en accountantscontrole in de Bondsrepubliek Duitsland. Rapport 8703/HARM Du 2-5, Centrum voor Bedrijfseconomisch Onderzoek, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1987.

H.J. Docter en C.T.M. Stokman: Innovatie, een kwestie van informatie. Onderzoek industrie nr. 36, Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Zoetermeer, 1987.

G. van der Laan en A.J.J. Talman: Computing economic equilibria by variable dimension algorithms: state of the art. Research Memorandum 1987-40, Faculteit der Econometrische Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1987.

L. Meijdam en P. Peters: On the costs of monopolistic price adjustment. Researchmemorandum 8702, Economisch Instituut, Katholieke Universiteit van Nijmegen, Nijmegen, 1987.

A. Knoester: Supply-side economics and the inverted Haavelmo effect. Researchmemorandum 8701, Economisch Instituut, Katholieke Universiteit van Nijmegen, Nijmegen, 1987.

B.J. Vrijhof: Ziekteverzuim 1985-1986. Nederlands Instituut voor Arbeidsomstandigheden/Stichting CCOZ, Amsterdam, 1987.

W. Voorhoeve, H.W.A. Dietzenbacher, N. Heerink en V.J. de Jong: Grecon 87- A: septembervoorspellingen 1988. 87-09-SE, Econometrisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen, 1987.

G. Junne: Technologiepolitische Perspektiven einer Deregulierung des Fernmeldewesens. Erfahrungen aus den USA, Japan und Grossbritannien. Vakgroep Internationale Betrekkingen en Volkenrecht, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 1987.

E.H. van Leeuwen en J.A. Schout: The mirror statistics puzzle in bilateral trade flows. Research Memorandum nr. 229, Instituut voor Economisch Onderzoek, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen 1987.